

Єгоров В.В.

Київський національний університет будівництва і архітектури

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИЧИНИ ЛІКВІДАЦІЇ МАГДЕБУРЗЬКОГО ПРАВА В КИЄВІ

У статті наголошується, що потреба у всебічному вивченні України як територіально-етнічне самодостатнє, соціальне та культурне утворення, сформувалася з твердженням української державності, а також бажанням швидкої інтеграції в європейську спільноту. Останнє обґрунтовується й давніми історичними зв'язками та взаємовпливами України та Європи. В статті розглядається один з прикладів таких зв'язків – Магдебурзьке право, зокрема проблема відображення в дослідженнях питання про причини та умови його обмеження та ліквідації в першій половині XIX ст.

В статті відображено, що питання початку побутування в Києві Магдебурзького права наприкінці XV ст. вже викликала значну дискусію серед дослідників XI–XX ст., водночас наявні джерела дають докладні відомості про обставини, що передували ліквідації Магдебурзького права в Києві, котрий перебував в складі Російської імперії. В статті відображується вже висловлені дослідниками спостереження про те що від початку XIX ст., за правління імператора Олександра I було регламентовано створення окремої комісії, для розгляду рахунків Київського магістрату, через наявні оскільки були численні скарги городян. Було виявлено значний безлад у використанні міських коштів та діловодстві міської адміністрації. У статті звернено увагу на період реакційного правління царя Миколи I коли було продовжено слідчі дії що розпочалися від 1821 р., а слідство було завершено у 1846 р. В статті зазначено, що провідним дослідженням в котрому було викладено обставини ліквідації Магдебурзького права в Києві є розвідка І. Каманіна, що вийшла у 1888 р. під назвою «Последние годы самоуправления Киева по Магдебургскому праву», в ньому провідною дійовою особою визнано київського міщанина Василя Кравченко, котрий належав до м'ясного цеху та торгував в мирний час.

В статті зазначається, що автор цього дослідження не визначив, що було рушієм 20 річних скарг Кравченка проти міських чиновників, серед них могли бути особиста образа або зіткнення з зловживаннями в Київському магістраті. Він наголошував, що на судові витрати у боротьбі з корупціонерами більше 50 % його статків. В статті було розглянуто, що І. Каманін визначив успіх його справи полягав у викритті злочинів міських чиновників.

Ключові слова: Київ, Магдебурзьке право, І. Каманін, В. Кравченко, В. Антонович, Київський магістрат, зловживання, Міське уложення, міщани, слідча комісія.

Постановка проблеми. Дослідження України як територіально-етнічне самодостатнє, соціальне та культурне утворення, отримало нові підстави з твердженням української державності, а також процесом інтеграції України в європейську спільноту. Останнє обґрунтовується й давніми історичними зв'язками та взаємовпливами. Прикладом таких зв'язків є історія становлення та розвитку Магдебурзького права в українських землях. Так, проблема початку побутування в Києві Магдебурзького права наприкінці XV ст. вже викликала значну дискусію серед дослідників XIX–XX ст., котрі намагалися датувати час його впровадження серединою XV ст., або часом появи в Великокнязівських привілеях згадок про бурмистрів та райців (посадових осіб, що супроводжували побутування в місті Магдебурзького права) з середини

90-х рр. XV ст. Зрештою, ймовірною датою запровадження такого устрою в Києві сучасні українські дослідники визнали період наприкінці 1498 р.

Одним з головних завдань надання привілею було не суто надання Магдебурзького права Києву, що було подібним до грамоти отриманої Вільно-столицею Великого князівства Литовського, а піднесення статусу міста саме у середині 90-х рр. XV ст. кн. Олександром Казимировичем, що зіткнулося із спротивом московського царя Івана III [9, с. 88–89]. Водночас, дослідники вбачали в цій події вияв давньоруської традиції самоврядування і прагнення міщан зберегти свої вольності сформовані ще демократичним віковим устроєм часів Давньої Русі [7, с. 86–87]. Слід наголосити, що в дослідженнях ролі Магдебурзького права в розвитку міст України попереднього

періоду до XIX ст. було сформульовано негативну оцінку цього явища в міському житті. Воно характеризувалося тим, що інші національності почали переважати русинів в містах, шляхта та старостинська влада мала економічні переваги в містах, це право не могло сприяти розвитку торгівлі міст, їх самостійності, сприяло фінансовим зловживанням, що супроводжувалося поганою обізнаністю міщан з змістом джерел Магдебурзького права, котре було чужим й поступалося давньоруським традиціям [1, с. 312–358].

Набагато докладнішими за відомості про запровадження в Києві Магдебурзького права, через наявні джерела, є інформація про обставини, що передували ліквідації Магдебурзького права в Києві, котрий перебував в складі Російської імперії. Так, вже від початку XIX ст., за правління імператора Олександра I вийшов указ, котрий регламентував створення окремої комісії, для розгляду рахунків Київського магістрату, оскільки були численні скарги городян щодо накладених на них повинностей. Увагу уряду привернув безлад у використанні коштів, що збиралися а, також, у діловодстві міської адміністрації [5, с. 98]. Згодом, за часів реакційного правління царя Миколи I, відбувалися слідчі дії що розпочалися від 1821 р. й завершилися у 1846 р. Чи не головним дослідженням в котрому було викладено обставини ліквідації Магдебурзького права в Києві є розвідка І. Каманіна, що вийшла у 1888 р. під назвою «*Последние годы самоуправления Киева по Магдебургскому праву*». Слід зазначити, що певним попередником роботи І. Каманіна 1880-рр. була розвідка про київське самоврядування на Магдебурзькому праві та його численні порушення створена у 1874 р. лідером українофілів другої половини XIX ст. – В.Б. Антоновичем під назвою «*Киевские войты Ходыки – эпизод истории городского самоуправления в Киеве в XVI–XVII ст.*», котра містила й певні натяки на стан самоврядування Києва другої половини XIX ст. [2, с. 160–185].

Аналіз останніх досліджень і публікацій
Сучасні автори висловлюють думку, що негативний досвід застосування магдебурзького права в Києві пов'язаний із виявленими значними зловживаннями та розтратами, здійсненими членами міського магістрату в першій чверті XIX століття, клановість місцевої влади, привело до ліквідації привілейованого самоуправління Києва [8]. Також, серед інших звинувачень було висунуто обвинувачення київської родини Федора Лакерди у монополізації в Києві права на утримання шинків, що призвело до втрати містом більше 100 тис.

крб. асигнаціями. Лунали й обвинувачення в тому, що члени магістрату наживалися на міському будівництві, торгівлі контрабандним товаром та на витратах зібраних коштів на організацію візиту Миколи I до Києва [4].

В цей період відбувався процес ліквідації магдебурзького права в усіх містах Підросійської України, що загалом було пов'язано із боротьбою з польським повстанням та проявами попередніх шляхетських порядків (у 1831 р.). Цим рішенням передувало бажання імперської влади з 1802 р. контролювати, уніфікувати шкалу статків та видатків міст й мати достовірні дані щодо видатків міст та контролювати їх [11].

Виклад основного матеріалу. В дослідженні І. Каманіна головною дієвою особою подій пов'язаних з ліквідацією самоврядування в Києві називається київський міщанин Василь Наумович Кравченко, котрий належав до м'ясного цеху та торгував в мирний час [6, с. 3]. І. Каманін вказав що важко дізнатися що було рушієм дій Кравченко – особиста образа що не потрапив у Магістрат, або та обставина, що він зустрівся з зловживаннями і вони стали рушієм його поведінки. Сама ж справа ініційована Кравченко проти Київського магістрату тривала більше 20 р.

У своєму зверненні Кравченко наголосив, що на судові витрати у боротьбі з корупціонерами пішло більше 50% його статків. У спіх його справи полягав у тому, що оголосив відомості про злочини котрі здійснювали міські чиновники [6, с. 4].

Справа розпочалася у 1821 р. 08.01 з того, що голосували на виборах ремісничого голови без використання куль (шарів). На це звернув увагу Кравченко й потім поскаржився Київському Цивільному губернатору Бухаріну. Тоді розгорілася суперечка з війтом Григоренко та бурмистром Лакердою, котрі вказували, що можуть не голосувати кулями (шарами). Внаслідок суперечки очільники міста вирішили вигнати Кравченка з міщанського стану. Кравченко прохав скасувати це рішення, але попри обіцянки війт нічого не робив [6, с. 5].

Відтоді, коли не виконали прохання Кравченка він почав писати скарги. Скарга від 18.01.1821 р. висвітлювала порушення під час збору більших коштів за подушним податком який збирався на магістрат. Кравченка підтримала група міщан (підписи 40 людей засвідчили підтримку 09.02.1821 р.). Вони надали Кравченку доручення на право шукати у керівництва правду та правосуддя. Це звернення було засвідчено 11.02.1821 р. в Київському суді.

Для розслідування справи за скаргою була створена слідча комісія в якій представлені поліцеймейстер Дуров, губернський стряпчий Баканов. З'явилися питання до Магістрату щодо запровадження ним додаткового (надлишкового) оподаткування з міщан [6, с. 6].

Магістрат посилався що спирався на рішення від 16.01. 1721 р., на міське Уложення 1785 р., на грамоти Про владу Магістратську (14 розділ), на «Учреждение и статут Главного магистрата», а також на ст. 26 Воеводського та Губернського наказів виданого 1728 р. 12.09, а також на привілеї королів Сигізмунда Третього Вази від 01.04.1626 р, Яна Казимира від 12.01.1650 р. – що були підтверджені Указом Урядового Сенату від 1739 р. [6, с. 7]. Саме через ці посилання створилось величезне листування у цій справі.

У своїх зверненнях Кравченко доводив про потребу перевірки починаючи з 1813 р. Попередній період перевірити було не можливим через величезну пожежу в Києві у 1811 р., котра знищила архів, або й можливе умисне спалення документів. Період перевірки також співпадав з періодом правління Ф.Лакерди [6, с. 7].

Згодом, почалися допити осіб, й не тільки цехмістрів, що брали участь у зловживаннях, що призвело до тривалого листування. Магістрат надав папери не за звітний період (1813–1821 рр.) але не усіх цехів (їх було 16). В поданих зошитах виявили меншу кількість душ (одиниця оподаткування), ніж було за даними казначейства. Після дослідження виявилось що 1813–1821 рр. було знято податків з міщан 444 тис крб, а в казначейство внесені 400 тис крб. асигнаціями. Постало питання про долю майже 40. 800 крб. асигнаціями, зібраних з міщан [6, с. 8–10].

Загалом комісія нарахувала, що перевитрати Магістратом становила 67.325 крб. асигнаціями. 24.03.1824 р. Губернське правління повідомило магістрат й визнало, що звіт магістрату не є підтвердженням. Наступною була вимога дати підписку київських міщан, що вони знали про ці перевитрати – таких підписантів було 600 [6, с. 11]. Вважалось, що слідство завершене, але знову виявилися численні скарги Кравченка, що зловживань дуже багато. Ці скарги спрямовувались до губернського прокурора, в Перший Департамент Сенату. В цих скаргах йшлося про інший безлад в Київському Магістраті. Тому 23.03.1824 р. Сенат зробив новий припис про організацію нового слідства. У скарзі від 14.12.1823 р. йшлося, що у пожежі 1811 р. бурмістром Федором Лакердою було приховано 600 тис крб. асигнаціями, а

200 тис крб асигнаціями було передано в обіг з горілчаного (питейного) відкупу [6, с. 12].

На тлі цього процесу незвично виглядало звернення громадян Києва до Київського генерал-губернатора про збереження Магдебурзького права. Рішення надійшло 23 грудня 1834 р. В Указі Миколи I Урядовому Сенату йшлося, що існуючий порядок управління містом не йде йому на користь, права колись давно йому дані вже самі собою припинились, інші із користі перетворились на шкідливі права й тому узгоджуючись з думкою Державної Ради цар вважав за потрібне увести у місті Міську Думу на основі Міського уложення та наступних законів щодо нього. Магістрату міста Києва надати усі ті права які мають й інші міста за Міським уложенням, звільнити місто від повинності утримувати 2 тис. піхоти та 500 кінноти, як непотрібне зобов'язання. Взамін цього було впроваджено рекрутська повинність для міщан, котрі були приписані до міста після 1782 р., перебирати до міської скарбниці по 1000 крб за кожного рекрута щоб кошти йшли на міський благоустрій, або відправляти рекрутів натурою. Також було встановлено, що міщани підпадають під загальні закони щодо прав та стягнень з певними винятками, щодо міщан котрі були на міській службі [10, арк. 61–62].

Водночас, проти колишніх чиновників продовжувалися судові переслідування. В 1842 р. за пропозицією Київського цивільного губернатора справу було закрито. А 1846 р. фігурантів зобов'язали повернути 363 тис. крб. асигнаціями у справі про махінації з коштами вкладників «приватно- громадської комісії». Водночас, відповідно до царських маніфестів 1826 та 1841 рр. обвинувачених амністували [4].

За підрахунками ж І. Каманіна магістратські чиновники від початку 1800-х рр. до указу 1834 р. розікрали 1.4 млн крб. асигнаціями.

Висновки. Варто зазначити, що причинами таких зловживань убачають постійне змішування сфери дії ради і лави, суду та адміністрації, що супроводжувалось одночасному їх підпорядкуванням війту. Отже, одні й ті ж особи творили суд та розслідування, одночасно контролюючи міські прибутки. Цим явищам також сприяв той факт, що в добу Російської імперії, магістрат звітувався в обмеженому варіанті, а виборність війта з середини XVIII ст. була скасована [5, с. 103–104]. Водночас, ліквідація Магдебурзького права припала на період боротьби з наслідками польського повстання 1831 р., коли Микола I через Комітет

Західних губерній (котрий керував в Підросійській Україні) вимагав заходів щодо уніфікації права, що зокрема призвело й до припинення дії Литовського Статуту [3, с. 355, 367, 380].

Список літератури:

1. Антонович В.Б., Розвідки про міста і міщанство на Україні – Русі XV–XVIII ст. *Руська історична бібліотека*, Львів, 1904. Ч. 2. Т. 24. С. 312–358.
2. Антонович В.Б. Киевские войты Ходыки – эпизод истории городского самоуправления в Киеве в XVI–XVII ст. *Антонович В.Б. Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори*. К.: «Либідь», 1995. С. 160–185.
3. Бовуа Д. Трикутник Правобережжя: царат, шляхта, народ. 1793–1914 рр. К.: «Кліо», 2020. 872 с.
4. Бурда В. З магістратом та хабарями. Як Київ позбавили магдебурзького права. *Chas.news*. 2020. 23.09. URL: <https://chas.news/past/z-magistratom-ta-habaryami-yak-kiiv-pozbavili-magdeburzkogo-prava> (дата звернення 11.04.2022).
5. Делімарський Р. Магдебурзьке право в Києві. К.:Видавничий дім «Соборна Україна», 1996. 144 с.
6. Каманин И.М. Последние годы самоуправления Киева по Магдебургскому праву. Киев: Типография Г.Т. Корчак-Новицкого, 1888. 91с.
7. Котляр М.Ф. Давньоруські традиції Київського самоврядування. *Самоврядування в Києві : історія і сучасність. Матеріали міжнародної конференції, присвяченої 500-річчю надання Києву Магдебурзького права*. (Київ, 26–27 листопада 1999 р.). К.: Київська міська рада, 2000. С. 84–87.
8. Павко А. Магдебурзьке право в Києві : повчальні уроки. *Голос України*. 2021. 30.09. URL: <http://www.golos.com.ua/article/351669> (дата звернення 11.04.2022).
9. Русина О. До проблеми початків київської Магдебургії. *Самоврядування в Києві : історія і сучасність. Матеріали міжнародної конференції, присвяченої 500-річчю надання Києву Магдебурзького права*. (Київ, 26–27 листопада 1999 р.). К.: Київська міська рада, 2000. С. 99–101.
10. Указ російського імператора Миколи I про остаточну ліквідацію магдебурзьких прав та привілеїв м. Києва. 23 грудня 1834 р. Санкт-Петербург. ЦДІАК України, ф. 442, оп. 1. спр. 474, арк. 61–62. Засвідчена копія. URL: https://cdiak.archives.gov.ua/v_Mahdeburzke_pravo.php Указ Миколи I (дата звернення 11.04.2022).
11. Шандра В. Від ліквідації залишків Магдебурзького права до самоврядування за російським зразком (остання чверть XVIII – початок 1860-х років). URL: file:///C:/Users/User/Desktop/C%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%8F/Shandra_Vid_likvidatsii_zalyshkiv_mahdeburzkocho_prava_do_samovriadvannia_za_rosiiskym_zrazkom.pdf (дата звернення 21.11.2022).

Egorov V.V. THE REASONS OF THE MAGDEBURG LAW LIQUIDATION IN KYIV PROBLEM

The article notes that the need for the comprehensive study of Ukraine as a territorial-ethnic, self-sufficient, social and cultural entity was formed with the affirmation of Ukrainian statehood, as well as the desire for rapid integration into the European community. The latter is also justified by long-standing historical ties and mutual influences of Ukraine and Europe. The article discusses one of the examples of such ties – the Magdeburg Law, in particular the causes and conditions of its restriction and liquidation in the first half of the XIX century problem.

The article reflects that the beginning of Magdeburg law in Kyiv question in the at the end of the XV century has already caused considerable discussion among researchers of the XIX–XX centuries. Meanwhile available sources provide detailed information about the circumstances preceding the liquidation of magdeburg law in Kyiv, which was part of the Russian Empire. The article reflects the observations already made by researchers that from the beginning of the XIX century, during the reign of the russian emperor Alexander the First. It observ's the problem of the special commission to consider the accounts of the Kyiv Magistrate which activity caused numerous Kyiv citizens complaints.

It's necessary to note that in the city administration work and in the city's finance use much mess was found. The article draws attention to the reactionary reign of the russian emperor Nicholas the First period. Under his rule the investigative actions that began in 1821 were continued and completed in 1846. The article states that the I. Kamanin's «The Last Year of Self-Government of Kyiv under the Magdeburg Law» published in 1888 was the leading study which included the circumstances of the Magdeburg Law liquidation in Kyiv. This research recognized the leading actor Vasily Kravchenko – Kyiv tradesman, who belonged to the meat shop and traded in peacetime.

The article notes that I. Kamanin's study did not determine what was the driver of Kravchenko's 20-year complaints against city officials. There among them could be personal resentment against Kyiv Magistrate officials, or their abuse facing. He stressed that he had spent more than 50% of his wealth on the judiciary in the fight against corrupt officials. The article considered that I. Kamanin determined Kravchenko's success case by his expose the crimes of the Kyiv officials.

Key words : Kyiv, Magdeburg Law, I. Kamanin, V. Kravchenko, V. Antonovych, Kyiv Magistrate, abuse, City Articles, burghers, commission of inquiry .